

СЮЖЕТНО-ЕПІГРАФІЧНІ ВИШИВКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ПОГЛЯДИ НА ЯВИЩЕ КРІЗЬ СТОЛІТТЯ

У статті подано короткий огляд історії ставлення дослідників до явища вишивання сюжетно-епіграфічних виробів за друкованими схемами (від початку ХХ ст. до сьогодні). Авторка наголошує на тому, що тривалий час сюжетно-епіграфічні вишивки не привертали до себе уваги вчених, оскільки не вважалися частиною народної культури. Утім, зібраний матеріал (1361 світлина вишитих виробів) дозволяє простежити масові варіації і трансформації друкованих зразків.

Ключові слова: сюжетно-епіграфічні вишиті вироби, друковані схеми для вишивки хрестиком, трансформації, варіації.

В статье дается краткий обзор истории отношения исследователей к явлению вышивания сюжетно-эпиграфических изделий по печатным схемам (от начала ХХ в. до наших дней). Автор делает акцент на том, что продолжительное время сюжетно-эпиграфические вышивки не привлекали к себе внимания ученых, поскольку не считались частью народной культуры. Между тем, собранный материал (1361 фото вышитых изделий) позволяет проследить массовые вариации и трансформации печатных образцов.

Ключевые слова: сюжетно-эпиграфические вышитые изделия, печатные схемы для вышивки крестиком, трансформации, вариации.

A short review of the researchers attitude to the phenomenon of the subject and epigraphic articles embroidering using print patterns (from the early XXth century till nowadays) is presented in the article. The authoress emphasizes that subject and epigraphic embroideries have not attracted attention of the investigators for a long time as they are not considered as a part of folk culture. However, the collected material (1361 photos of embroidered articles) allows to study mass variations and transformations of printed samples meaning.

Keywords: subject and epigraphic embroidered articles, printed pattern for the cross-stitch embroideries, transformations, variations.

Масове розповсюдження друкованих схем для рукоділля серед народу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стало передумовою появи сюжетно-епіграфічних вишитих виробів (вишивок з натуралістичними сценками та написами до них). Водночас семантика давнього орнаменту тоді вже була фактично забута. Так, В. Щербаківський у 1941 році писав: «Тепер зовсім забуто значення цих символів, і ніяка господиня ні її дочки не можуть їх пояснити, але тільки знають, що для такої-то цілі годяться саме такі орнаменти, а навпаки не годяться інші» [16, с. 26]. Сучасні дослідники погоджуються із цією думкою: «В кінці ХІХ – на початку ХХ століття в орнаментативній рушників давні образні структури зникають, поступаючись місцем більш зрозумілим» [11, с. 25]; «Простежуються тенденції до втрати первинної сакральності подільських орнаментів» [10, с. 80].

Щодо ставлення дослідників до згаданого нами явища, то на початку ХХ ст. воно вважалося не вартим уваги вчених і збирачів. Олена Пчілка, сучасниця періоду вишивання сюжетно-епіграфічних виробів, у передмові до зібраних нею «Українських узорів» (1927) виявляла негативне ставлення до подібних вишивок, адже «зразки вишиванок, так само, як твори народного слова, <...> можуть псуватися, калічитися» [12, с. 2], при цьому наголошувала, що у своєму збірнику вона подає зразки лише «чисто Народного стилю, не зіпсованого, не спотвореного» [12, с. 2]. Пізніше, уже в другій половині ХХ ст., з міркуваннями Олени Пчілки погоджувався Іван Гончар: «Земства почали видавати і популяризувати для вишивання хрестом цілі сцени з народного життя, чи то на тему народних пісень, чи ще на якусь іншу. Безперечно, що така ширвжиткова продукція місцевих урядовців

не сприяла розвиткові самобутньої творчості народу, це ж бо було просте копіювання натуралістичних картинок. Відтоді скрізь на Україні й поширились рушники, вишивані на теми пісень: “Оце ж тая криниченька, де голуб купався”, або – зустріч дівчини з козаком. Були копії зі сценами “Сватання”, “Прощання”, одне слово, полотнище рушника стало об’єктом відображення засобами вишивки звичайв і переживань народу» [8, с. 28]. Вищенаведені міркування з «Переднього слова» до «Українських узорів» Олени Пчілки та статті Івана Гончара «Доля на рушникові» стали доволі часто цитованими в роботах вітчизняних учених кінця ХХ – початку ХХІ ст., а збирачі народної культури нерідко ігнорували (ігнорують подекуди й досі) такі зразки вишивки.

Як зізнаються деякі музейні співробітники, подібні рушники тривалий час було навіть заборонено збирати, а дослідницький інтерес до них ніколи не був високим, оскільки, на відміну від давніших зразків вишивки, вони нібито «буквальні»: мовляв, на них зображені прості побутові сценки й пояснювальні написи. Виявляється, що вченим і розшифровувати в них немає чого?

Між тим, ці рушники здатні спричинити справжні дискусії. Зокрема, в одній журналістській статті згадується про те, як на занятті в музеї виникла суперечка з приводу призначення рушника з написом «Под крестом моя могила, над крестом моя любовь», де одні говорили про його весільне призначення (як оберіг нареченій), а інші стверджували, що це рушник поховальний. Зрештою, найстарша співробітниця музею І. Борисова пообіцяла дізнатися істину під час своїх експедицій [13].

Тож і ми поставимо питання: яке значення вишитого напису «Под крестом моя могила, на кресте моя любовь»? І з якою метою виготовлялися подібні рушники?

Відразу зазначимо, що це один з найпоширеніших вишитих вербальних текстів. Нам удалося побачити й зафіксувати 73 (!) одиниці з варіантами цього напису. Частіше за інші цей напис згадується і в науковій літературі, де автори часом дають йому конкретне пояснення.

Наприклад, чітко вказують на використання подібних рушників у поховальних обрядах такі дослідниці, як Наталія Ган-

гур [7] і Валентина Сушко [15]. Зовсім інше трактування цього напису пропонує О. Зелена, указуючи на те, що цей текст символізує «вічне кохання»: «Якщо одружуватися, то раз і назавжди» [9].

Яке ж насправді призначення цих рушників: весільне чи поховальне? У пошуках відповіді на це питання ми звертали-ся до музейних співробітників, приватних колекціонерів, продавців антикваріату на ринках. Відповіді були дуже різні.

Наприклад, етнолог Марина Попкова під час проведення екскурсії на виставці «Вишитий рушник – святиня нашої родини» (м. Полтава, 11.10.2015 р.) розповіла про те, що такі рушники виготовляли на смерть: «Отношение было такое, что смерть – это часть жизни, готовились к смерти без страха и сопровождали вот такими вещами. Эти рушники с крестов сняли, и они попали таким образом в коллекцию. Тут ничего плохого не было, эти рушники мог снять кто угодно» [4]. При цьому, М. Попкова вказувала на сліди від цвяхів на полотні як свідчення того, що ці рушники були зняті з могильних хрестів.

Завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, землячка й колега М. Попкової Віра Старченко також указує на сліди від цвяхів на рушнику з подібним написом, але пояснює це дещо інакше: «Мог висеть в хате на стене как память об усопшем. Видимо, женщина вышивала, были чувства к человеку» [5]. Згідно із цим трактуванням, напис «Под крестом моя могила, на кресте моя любовь» теж має відношення до смерті, однак рушник виготовлявся не заздалегідь на смерть для використання в поховальному обряді, а вже після смерті людини – як вічна пам’ять про неї.

Продавець антикваріату з Києва (на Андріївському узвозі) розповів про те, що цей рушник вінчальний, пояснюючи, що ці слова – із псалмів, і заспівав при цьому: «Под крестом моя могила, на кресте моя любовь, дэ застыгла моя сила, закипела моя кровь» [3].

Зовсім інакше трактує призначення аналогічного рушника (із власної колекції) історик з Донецької області Петро Яковенко: «Эти рушники на праздник “Христос Воскрес”. <...> Ангелы, видите? <...> Крест такой, смотрите, вышитый с розами. Здесь розы, потому что Иус

Христос больше всего какие цветы любил? Розы, да? И он был распятый на кресте, и смотрите: “Под крестом моя могила, на кресте моя любовь”, то есть это любовь к Богу, потому что он был распят на кресте» [1].

Ще один продавець рушника з подібним сюжетом пояснює, що на цьому вишитому виробі зображено хрест, тому його призначення – висіти на іконі [6].

Зрозуміло, що найближчі до істини свідчення можна дізнатися в тих, у чийх родинях вишивалися подібні рушники. Зробити це, утім, доволі проблематично, оскільки багато рушників уже зберігаються в зовсім інших місцях. Однак нам удалося поспілкуватися з донькою жінки, яка вишила два рушники з варіантами цього тексту в 1947 і 1950 роках. За словами доньки вишивальниці, такими рушниками могли проводити на війну, пізніше (зокрема в 1947 і 1950 рр.) теж вишивали, «перемальовуючи сюжети, які подобалися» [2].

На сторінці інтернет-форуму вишивальниць є свідчення однієї з учасниць про те, що такі рушники з написом «Во кресте моя любовь, под крестом моя могила» вишивала її прабабуся для церкви [14].

Як ми переконалися, використання вишивок з подібними написами могло бути різним, і, відповідно, слова «Под крестом моя могила, на кресте моя любовь» у кожному випадку набували певного смислового відтінку. Це свідчить про те, що такі рушники «буквальними» вже не можна назвати, а науковцям є над чим попрацювати, досліджуючи вказану тему.

Джерела та література

1. Записала Т. Волковічер 07.04.2014 р. у м. Горлівці Донецької обл.
2. Записала Т. Волковічер 23.08.2014 р. у с. Великі Сорочинці Полтавської обл.

3. Записала Т. Волковічер 28.06.2015 р. у м. Києві.

4. Записала Т. Волковічер 11.10.2015 р. у м. Полтаві.

5. Записала Т. Волковічер 24.06.2016 р. у м. Полтаві.

6. Записала Т. Волковічер 04.09.2016 р. у м. Києві.

7. *Гангур Н.* Украинские традиции в орнаментации Кубанского народного текстиля конца 19 – начала 20 века (на материале рушника) / Н. Гангур // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – 2006. – Т. 12. – С. 214–225.

8. *Гончар І.* Доля на рушникові / І. Гончар // Україна. – 1988. – № 21. – С. 24–28.

9. *Зелена О.* Сюжетна вишивка на вишитих рушниках Чигиринщини (на основі фондів матеріалів НІКЗ «Чигирин») / О. Зелена // Залізничкові читання. Збірник статей учасників Четвертої наукової краєзнавчої конференції «Залізничкові читання» / за ред. Н. Лавріненка. – Черкаси : Вид-во Ю. Чабаненко, 2012. – С. 157–161.

10. *Іваневич Л.* До історії сакральних символів подільських вишитих рушників / Лілія Іваневич // Народна творчість та етнологія. – 2011. – № 6. – С. 73–81.

11. *Клименко В. А.* Український оберіг [Електронний ресурс] / В. А. Клименко, А. О. Салогуб. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31888/1/Klymenko%2C%20Salogub.pdf>.

12. *Олена Пчілка.* Українські узори / Олена Пчілка. – Новоград-Волинський, 2007. – 16 с. – (Відновлено з видання 1927 р.).

13. *Савченко А.* Из глубины веков [Електронний ресурс] / А. Савченко. – Режим доступу : http://regionrel.ru/news/society/iz_glubiny_vekov/.

14. Спілкування за вишивкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vyshyvanka.ucoz.ru/forum/18-68-1>.

15. *Сушко В.* Українське вишивання на Слобожанщині XIX–XX ст. / Валентина Сушко // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 6. – С. 66–70.

16. *Щербаківський В.* Орнаментация української хати / В. Щербаківський. – Рим : Богословія, 1980. – 102 с.

SUMMARY

Mass extension of printed cross-stitch papers for needlework among Ukrainian people at the turn of the XIX–XX centuries has become the reason for the emergence of subject and epigraphic embroidered articles (patterns with naturalistic scenes and inscriptions to them). Speaking about the researchers attitude to the mentioned phenomenon, in early XXth century it is considered as unworthy one of the scholars and collectors attention. For instance, Olena Pchilka who is a con-

temporary of the period of subject and epigraphic articles embroidering has shown unfavourable attitude to such embroideries in the introduction to collected *Ukrainian Patterns* (1927). Besides she accentuates that in the collection she presents the samples of only *purely Folk style, which is not damaged or disfigured one*. In the late XXth century already Ivan Honchar has affirmed, *that such generally used production of the local officials has not assisted the development of the nation original works. It is the simple copying of naturalist pictures*.

However, such embroideries may become a subject of real scientific discussions. So, the rushnyky (towels) embroidered according to one pattern and inscription *My Grave is under the Cross, My Love is over the Cross* may have absolutely different explanation, and, accordingly, various purpose (from wedding to burial one). This fact proves that such embroideries are not simply *literal* ones and the researchers have much work to explore this phenomenon. The collected material (1361 photos of embroidered articles) allows to study mass variations and transformations of printed samples meaning. It proves that such embroideries belong to folk culture.

Keywords: subject and epigraphic embroidered articles, printed pattern for the cross-stitch embroideries, transformations, variations.

IMPOLE